

UN FRAGMENT NECUNOSCUȚ DIN INSCRIȚIA TROFEULUI DE LA ADAMCLISI

DE

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ

În cei 80 de ani de la inițierea de către Gr. Tocilescu a săpăturilor de la Adamclisi, monumentul triumfal a constituit obiectul unor aprinse controverse, ce se redeschideau cu prilejul fiecărui element nou descoperit. După o întrerupere de aproape 20 de ani, discuțiile cu privire la data construirii trofeului și aspectul său arhitectonic au fost reluate în cadrul problemelor ridicate de restaurarea sa. Socotim util să adăugăm vastului dosar al acestor discuții un element epigrafic nou, care, deși modest, poate contribui la conturarea unei imagini a monumentului mai apropiată de adevăr. Aceasta devine cu atât mai actuală, cu cât și lucrările pentru CIL se apropie de faza lor finală.

Între anii 1882 și 1889, în cursul săpăturilor arheologice de la monumentul triumfal și al cercetărilor întreprinse în cimitirele turcești și în satele din împrejurimi, au fost descoperite 12 fragmente din inscripția votivă a trofeului. Două din aceste fragmente au fost găsite sus pe ruinele monumentului, împreună cu « o jumătate de coloană » de la baza hexagonală a trofeului ¹.

În primele studii de reconstituire a monumentului s-a stabilit că inscripția era așezată în partea de sus, pe una din fețele construcției hexagonale ce constituie baza trofeului propriu-zis. Din măsurătorile efectuate de G. Niemann a reieșit că mărimea unei laturi a bazei hexagonale, măsurată între pilaștrii de colț, corespunde lățimii lespezii cu inscripție. Admițând înălțimea pilaștrilor ca măsură pentru înălțimea lespezii inscripției, Gr. Tocilescu și G. Niemann s-au văzut siliți să împartă textul inscripției în două: primele rinduri fiind gravate pe latura de nord, iar continuarea lor pe latura de sud. Tratarea asemănătoare a ambelor fețe ale trofeului însoși și dispunerea simetrică a statuilor de prizonieri nu numai că admitea o asemenea

---

¹ Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, p. 21.

soluție, dar cerea chiar ca monumentul să aibă inscripția împărțită simetric pe două fațade, susținea Gr. Tocilescu.

Reluând cercetarea pieselor monumentului, A. Furtwängler a ajuns la concluzia că baza trofeului era compusă din doi tamburi hexagonali suprapuși, primul cu pilaștrii mai scunzi stînd la bază, iar al doilea mai înalt și puțin retras purtînd inscripția. Aceasta încăpea acum pe o singură latură, depășindu-se dificultatea împărțirii textului pe două fațade ¹.

Deși, după cum e bine cunoscut, inscripția conține o dedicație a împăratului Traian către Mars Vltor, discuțiile cu privire la data și atribuirea monumentului au continuat și după descoperirea și întregirea inscripției, punîndu-se sub semnul întrebării legătura dintre dedicație și uriașa construcție a trofeului. A. Furtwängler susținea că inscripția fusese gravată ulterior, în vremea lui Traian, pe monumentul construit de Licinius Crassus. Constatînd că lespedeza destinată inscripției fusese pusă o dată cu construirea monumentului, și că ea aparține construcției inițiale ca parte organică, el a fost nevoit să recurgă la soluția puțin verosimilă că lespedeza ar fi rămas nescrisă de la ridicarea monumentului de către L. Crassus pînă în vremea lui Traian. Potrivit ipotezei sale, după care Traian a restaurat monumentul triumfal construit de L. Crassus, A. Furtwängler a încercat să întregască rîndul al 8-lea al inscripției prin [*tropaeum rest*]itu[it], în loc de [...*per exerc*]itu[m *Moesiae inferioris*], propus de Gr. Tocilescu și O. Benndorf ².

Pornind de la stilul « tîrziu » al reliefurilor, C. Cichorius a emis ipoteza unei refaceri constantiniene a trofeului ridicat de Traian ³.

În urma examinării monumentului la fața locului, precum și a pieselor păstrate la București, S. Ferri a făcut observația că turnul interior paralelipipedic nu are o legătură organică cu construcția cilindrică: fețele blocurilor din care este construit turnul fiind prelucrate, S. Ferri a presupus că inițial turnul a fost vizibil, constituind el singur trofeul lui Traian. Pe baza unor calcule pe care nu le cunoaștem, S. Ferri a afirmat că inscripția n-ar fi încăput pe o singură față a soclului hexagonal, și ca atare ea nu făcea parte din acest soclu. De altfel, adaugă S. Ferri, inscripția, care are literele mai mici decît inscripția altarului funerar, pusă atît de sus, nici n-ar fi fost lizibilă. Faptul că două fragmente din inscripție au fost descoperite sus pe monument îl explică prin reutilizarea lor în construcția cilindrică mai tîrzie. Concluzia lui S. Ferri, asemănătoare cu aceea a lui C. Cichorius, este că monumentul cilindric a fost adăugat în sec. al IV-lea, avînd ca nucleu turnul patrulater din epoca lui Traian ⁴.

¹ A. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, în *Abhandlungen der Philosophisch-Philologischen Klasse der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Bd. XXII, III Abt., München, 1905, p. 455—516.

² *Ibid.*, în special p. 474—477.

³ C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrukscha: ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 8 sqq.

⁴ S. Ferri, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, în *Annali della R. Scuola Normale di Pisa*, II (1933 — XI), p. 369—373; *Id.*, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372 sqq.

Teza lui C. Cichorius și S. Ferri a găsit mulți susținători și a fost considerată cea mai plauzibilă și de către istoricii români ¹.

În anul 1939, P. Nicorescu comunica la Congresul de arheologie de la Berlin că un fragment cu 12 litere din inscripția monumentului triumfal, descoperit recent, repetă o parte din textul inscripției cunoscute, confirmând astfel presupunerea mai veche a lui Gr. Tocilescu cum că monumentul a avut două inscripții, și prin urmare, două fațade principale. Această descoperire a deschis din nou problema construirii simultane a turnului patrulater și a corpului cilindric al monumentului, întrucât, susține P. Nicorescu, existența a două fațade este explicabilă numai în cazul unei construcții rotunde ².

Observațiile lui P. Nicorescu, aduse la cunoștință sub forma unui raport sumar apărut în Actele Congresului de Arheologie de la Berlin, au rămas fără ecou în discuțiile de mai târziu; fragmentul nou descoperit, dispărut între timp, nu a fost publicat, iar conținutul său și condițiile de găsiră au rămas necunoscute până azi ³. În monografia monumentului de la Adamclisi recent apărută, contribuția lui P. Nicorescu este menționată ca o « intervenție bizară » ⁴.

O știre neașteptată în legătură cu acest fragment am găsit-o în manuscrisele lui Gr. Tocilescu. În raportul nr. 4 din 24—30 aug. 1909 al săpăturilor de la Adamclisi, întocmit de arhitectul H. Brötz și păstrat în « Manuscrisele Gr. Tocilescu », se arată că în cetate a fost descoperit un fragment de inscripție utilizat ca material de construcție în zidul turnului sudic al porții de est. Fragmentul, dintr-un calcar alb de bună calitate din cariera de la Mulceova, are 0,95 m lungime și 0,65 m lățime. În primele două rânduri literele sînt înalte de 18 cm, în rîndul al treilea de 16,50 cm, iar în rîndul al patrulea de 15,30 cm. H. Brötz presupunea că fragmentul ar proveni de la altarul funerar. Între planșele anexate raportului lui H. Brötz se află un desen al fragmentului, executat de D. Pecurariu (v. fig. 1) ⁵.

Iată, după schița lui H. Brötz și desenul lui D. Pecurariu, textul fragmentului:

¹ N. Iorga, *Explicația Monumentului de la Adam-Clisi*, în Academia Română, Mem. Sect. Ist., ser. III, t. XVII, București, 1936, p. 201 sqq.; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 145—155.

² P. Nicorescu, *Neues über Adamklissi*, în *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21—26 aug. 1939, p. 472—473.

³ În legătură cu textul comunicării lui P. Nicorescu prezentată la Congresul de arheologie de la Berlin, ni s-a comunicat că în arhiva Institutului de arheologie din Berlin nu se păstrează materialele acestui congres, ele fiind distruse probabil în timpul războiului. De asemenea, ele nu se află nici în arhivele Academiei de științe din Berlin. Aducem și pe această cale cele mai vii mulțumiri colegului H. Krummrey de la Institutul de antichități greco-romane al Academiei de științe din Berlin, căruia îi datorăm această informație. Menționăm că prof. Gh. Ștefan a văzut fragmentul la Adamclisi în 1947.

⁴ Fl. B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi, Tropaeum Traiani*, ed. a II-a, București, 1961, p. 42.

⁵ Gr. Tocilescu, *Manuscrise*. Biblioteca Academiei R.P.R., vol. 5130, f. 115 și 165. Iată textul raportului arh. H. Brötz referitor la acest fragment: « Gegen 10 Uhr Vormittags fördert man einen Stein mit Inschrift zu Tage, vermutlich des Mausoleums, welcher in der Turmumfangungsmauer verarbeitet war. Derselbe ist nur ein Bruchstück einer grossen Inschrift, 95 cm lgh., 65 cm breit. Die Buchstaben der oberen Zeilen haben eine Höhe von je 18 cm, die der dritten Zeile 16,50 cm und die der 4. Zeile 15,30 cm. Das Material ist ein weicher Kalkstein, bester Qualität aus den röm. Steinbrüchen zu Mulceova-Enigea. Sollte die Inschrift wirklich vom Mausoleum stammen, was die Untersuchung wohl ergeben wird, so ist das Monument sowie das Mausoleum älter als dieser Teil der Cetatea... welche... eine Rekonstruktion aus jüngerer Epoche ist ».

N I
 C O [s V]
 C I T V . D
 R V M

După cum se vede, fragmentul repetă literele din partea finală a inscripției monumentului triumfal, cunoscute din fragmentul descoperit de Gr. Tocilescu sus pe ruine:

Fig. 1. — Fragment din inscripția trofeului; desen executat de D. Pecurariu în 1909

T . XIII
 cos] V . P P
 I T V
 . SV

Că acesta este fragmentul comunicat de P. Nicorescu rezultă atât din numărul egal de litere (12), cât și din concluzia că monumentul avusese două inscripții cu același text, concluzie ce se desprinde din repetarea părții finale a inscripției cunoscute din publicații. Ca multe alte inscripții descoperite în ultimii ani ai activității lui Gr. Tocilescu, și acest fragment a rămas nepublicat și nevalorificat. Lăsat în cetate, acoperit de vegetație, el a dispărut din atenția cercetătorilor pentru a fi redescoperit de P. Nicorescu și făcut cunoscut specialiștilor sub forma raportului publicat în Actele Congresului de arheologie de la Berlin.

Textul inscripției fusese deci săpat de două ori pe cele două fațade principale ale monumentului, așa cum enunțase P. Nicorescu și cum bănuia, de altfel, Gr. Tocilescu din dispoziția simetrică a statuiilor și a trofeului. Această constatare a constituit baza argumentării lui P. Nicorescu în sprijinul tezei construirii simultane a turnului patrulater și a corpului cilindric al monumentului în epoca lui Traian¹.

Menționăm că, deși textele celor două inscripții erau identice, există unele deosebiri în gravarea lor, în ce privește dimensiunile literelor și aranjarea lor în rînduri. În exemplarul publicat la sfîrșitul secolului trecut de Gr. Tocilescu, literele sînt înalte de 20 cm în r. 7 și de 19 cm în r. 8. În fragmentul comunicat de P. Nico-

¹ Descoperirea acestui fragment în cetate este importantă și pentru stabilirea momentului distrugerii trofeului: este primul fragment de la monumentul triumfal descoperit în cetate; în 1895 Gr. Tocilescu sublinia că în cetatea lui Constantin cel Mare n-a fost găsită nici o piatră de la trofeu (*op. cit.*, p. 61). Arhitectul H. Brötz arată clar în raportul său că inscripția a fost găsită în partea exterioară a zidului turnului sudic al porții de est, folosită în construcție la baza turnului. E probabil că fragmentul a fost utilizat cu ocazia unei refaceri ulterioare a turnului porții; totuși concluzia este categorică: distrugerea monumentului a început într-un moment înainte de părăsirea cetății la sfîrșitul secolului al VI-lea. Pentru data părăsirii cetății Tropaeum Traiani, cf. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București, 1912, p. 146. Mai menționăm că piese din inscripția altarului funerar au fost găsite în construcția « basilicii de marmură ».

rescu și prezentat acum, în rîndurile corespunzătoare, literele au 18 cm, respectiv 16,50 cm înălțime. Literele fiind mai mici, au fost aranjate în rînduri cu unele deosebiri față de inscripția veche; se păstrează însă mult prea puțin pentru a se încerca o punere în pagină a ei. Deși textul inscripției este sigur, cel puțin pentru rîndurile 1—7, reconstituirea este foarte dificilă, dacă nu imposibilă, și pentru că dimensiunile cimpului scris nu sînt cu certitudine stabilite. De asemenea, înălțimea literelor și distanțele dintre ele descresc de la rînd la rînd sau din două în două rînduri. Se pare că exemplarul al doilea avea rînduri mai puține, cu litere mai mici și cu distanțele mai mari între rînduri. Așa s-ar putea explica literele . . . NT — a căror lectură este de altfel incertă — deasupra literelor . . . COS, spre deosebire de exemplarul publicat de Gr. Tocilescu, unde grupul . . . NT din cuvîntul PONT. se găsește cu două rînduri mai sus.

Pe lîngă constatarea că monumentul a avut două inscripții cu text identic, fragmentul mai permite o precizare cu caracter istoric: întregirea propusă pentru rîndul 8 al inscripției [. . . *tropeum rest[itu]it*], întregire cu care A. Furtwängler și-a sprijinit teza restaurării traianee a monumentului construit de L. Crassus, poate fi, datorită acestui fragment, definitiv înlăturată din discuție. Literele . . . ITV din r. 8 trebuie să fie întregite prin *exercitu*, așa cum propusese Gr. Tocilescu și cum obligă literele . . . CITV din noul fragment.¹

Din păcate, fragmentul cuprinde prea puține elemente noi care să permită reconstituirea părții finale a inscripției. În legătură cu aceasta, reamintim interesanta observație a lui G. Ch. Picard din vasta sa lucrare închinată trofeelor romane. El arată că trofee erau consacrate împăraților, așa cum afirma Plinius². Totuși, în inscripția de la Adamclisi împăratul apare în simplă postură de dedicant asociat armatei Moesiei. Explicația acestei anomalii stă în principiile politice ale lui Traian de reînviere a tradițiilor republicane și de solidaritate dintre *imperator* și armată, spune G. Ch. Picard. Conținutul politic al dedicației constituie în lumina celor de mai sus o rațiune decisivă pentru a atribui redactarea ei împăratului Traian. Potrivit cu aceste vederi, el propune următoarea întregire a inscripției: *Marti Vltori, Imp. Traianus. . . [et exerc]itu[s Moesiae inferioris] su[b. . .]*³

Cum se va vedea mai jos, aceste considerații, cel puțin în parte, nu sînt susținute de textul inscripției: în noul fragment, *exercitus* nu apare la nominativ, așa cum restituie G. Ch. Picard, nici la acuzativ, cum propusese Gr. Tocilescu, ci la ablativ. După . . . CITV pe piatră este o frunză, după care urmează un D, prima literă din cuvîntul următor. E evident că *exercitus* apare aici în alt context decît în restituirile lui Gr. Tocilescu și G. Ch. Picard: în analogie cu rarele texte păstrate de inscripții pe trofee, arcuri sau alte monumente triumfale, în rîndurile 8—9 ale inscripției, după numele dedicantului, în cazul nostru însuși împăratul, ar urma indicarea evenimentului ce a prilejuit ridicarea trofeului, cu denumirea neamurilor învinse sau a teritoriilor cucerite¹. În acest sens, fragmentul conține unele indicii

¹ Unul din argumentele lui O. Benndorf împotriva întregirii propuse de A. Furtwängler era imposibilitatea, din punct de vedere epigrafic, a despărțirii cuvîntului *restituit* prin scrierea ultimelor două litere în rîndul următor. După cum se vede, O. Benndorf avea dreptate, căci cuvîntul se încheie aici, urmînd după . . . CITV o frunză; cf. O. Benndorf, *Neues über Adamclissi*, in *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, VI (1903), p. 251 sqq.

² Plinius (Iunior), *Panegyricus*, 59, 2.

³ G. Ch. Picard, *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la Religion et de l'Art triomphal de Rome*, Paris, 1957, p. 393—399.

¹ Textul inscripției trofeului din Alpi conținea o formulă dedicatorie și lista a 44 popoare învinse (reconstituit din fragmentele păstrate și din copia lui Plinius, *Nat. Hist.*, III, 4,20).

în plus față de inscripția anterior publicată: litera D de la sfârșitul r. 3 al fragmentului s-ar putea întregi prin numele dacilor, iar grupul . . . *rum* ar fi terminația de genitiv plural al numelui altui neam învins. Am avea deci: [(de)uicto exer]citu D[acorum et. . . et e. g. Sarmata]rum.

Ultima frază era desigur o referire la faptul însuși al construirii trofeului, de ex. *tropaeum consacravit, monumentum extruxit* etc.

Utilizând elementele noului fragment, dedicația monumentului ar avea — cu toate rezervele cuvenite — următorul conținut: *Marti Vltori, Imp. Caesar Divi Neruae f. Nerua Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. Trib. potest. XII Imp. VI Cos. V P. P. [?(de)uicto exer]citu D[acorum et. . . et e.g. Sarmata]rum [?tropaeum consacravit]*.

Dacă descoperirile viitoare vor confirma această propunere de lectură, mult controversata problemă a originii războinicilor reprezentați pe reliefele monumentului ar fi mai ușor de rezolvat.

UN FRAGMENT INCONNU DE L'INSCRIPTION DU TROPHÉE D'ADAMCLISI RÉSUMÉ

En 1909, au cours des fouilles archéologiques dans la cité Tropaeum Traiani, on a découvert dans le mur de la tour sud de la porte orientale un fragment de l'inscription du trophée. Cette découverte a été consignée dans le rapport des fouilles, conservé aujourd'hui parmi les manuscrits de Gr. Tocilescu à la Bibliothèque de l'Académie de la R. P. Roumaine. Gr. Tocilescu n'a pas eu le temps d'étudier et de publier le fragment, qui resta ainsi ignoré jusqu'au jour où P. Nicoresco, reprenant les recherches archéologiques dans la cité, le redécouvrit et le présenta au cours d'une communication au Congrès d'Archéologie de Berlin, en 1939. Ses conclusions n'ont été connues que par le bref rapport paru dans les Actes du Congrès, signalant qu'un fragment de l'inscription du trophée récemment découvert rend vraisemblable la supposition que le monument comportait deux inscriptions avec le même texte et par conséquent deux façades principales. Ce fragment n'a jamais été publié, et c'est pour cette raison qu'au cours des discussions sur le trophée, l'intervention de P. Nicoresco est restée sans écho.

Selon le rapport des fouilles, le texte du fragment découvert en 1909, répète la partie finale de l'inscription du trophée, déjà connue par les publications antérieures (CIL, III, 12467), ce qui indique que le monument avait deux inscriptions à texte identique. Le fragment permet donc d'éliminer l'hypothèse de A. Furtwängler quant à la reconstitution trajane du trophée érigé par L. Crassus. De même à l'aide de nouveaux éléments contenus dans le fragment et par analogie avec d'autres inscriptions de monuments triomphaux, on peut essayer une nouvelle reconstitution de la partie finale de l'inscription du trophée. On propose, sous toute réserve, la lecture suivante: *Marti Vltori, Imp. Caesar Divi Neruae f. Nerua Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. Trib. potest. XII Imp. VI Cos. V. P. P. [?(de)uicto exer]citu D[acorum et. . . et e.g. Sarmata] rum [?tropaeum consacravit]*.

Cf. J. Formigé, *Le trophée des Alpes*, Suppl. à Gallia II, 1949, p. 51—61; G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 292. Inscripția trofeului de la Indistavico relatată de Tacitus, *Ann.*, II, 22, era o dedicație lui Iupiter, Marte și August pentru supunerea populațiilor dintre Rin și Elba, cf. G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 318; cf. de asemenea CIL, VI, 1308; XII, 105; CIL, VI, 920. Pentru termenul *exercitus* desemnând armate de neamuri barbare cf.: *Teutonorum exercitum deleuit* (CIL, XI, 1831); *Sabinorum et Tuscorum exercitum fudit* (CIL, XI, 1827); *...m et Basternarum exer[citum...]* (ILS², 8965).